

UYUSHMAGAN YOSHLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIK PROFILAKTIKASI FAOLIYATINING KRIMINOGEN JIHATLARI

*IIV Akademiyasi 3-o'quv kursi 311-guruh kursanti
Atanazarov Ruslan Ravshanbek o'g'li*

Anotatsiya: Mazkur tadqiqotda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida ijtimoiy reabilitatsiya va ijtimoiy moslashtirish tarixi hamda. Ushbu sohani takomillashtirish masalalari yoritiladi. Ijtimoiy reabilitatsiya va moslashtirish huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyat sodir etgan shaxslarni jamiyatga qaytarish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ushbu choralar, asosan, jinoyatga yo'l qo'ygan shaxslarni ijtimoiy jihatdan qayta shakllantirish, ularning jamiyatga moslashishini ta'minlash va jinoyatni takrorlash ehtimolini kamaytirish maqsadida amalga oshiriladi.

Anotation: In this study, the history of social rehabilitation and social adaptation in the field of crime prevention, as well as issues of improvement in this field, will be covered. Social rehabilitation and adjustment play an important role in the process of crime prevention and reintegration of offenders into society. These measures are mainly implemented in order to socially reshape the persons who have committed the crime, to ensure their adaptation to the society and to reduce the possibility of repeating the crime.

Kalit so'zlar: Huquqbuzarlik, profilaktika, ijtimoiy reabilitatsiya, ijtimoiy moslashtirish, jinoyatni oldini olish, jamiyatga qayta moslashish, ijtimoiy yordam, huquqiy mexanizmlar.

Key words: Crime, prevention, social rehabilitation, social adaptation, crime prevention, reintegration into society, social assistance, legal mechanisms.

Kirish

Bugungi kunda huquqbuzarliklarning oldini olish va ularni minimallashtirish jamiyatimizning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Jamiyatda huquqbuzarliklar faqat davlat va huquqni muhofaza qilish organlari emas, balki barcha ijtimoiy tuzilmalar va fuqarolik jamiyati ishtirokidagi keng ko'lamli faoliyatni talab qiladi. Aynan shu nuqtai nazardan, ijtimoiy reabilitatsiya va ijtimoiy moslashtirish choralarining samarali tizimi huquqbuzarliklarning oldini olishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada huquqbuzarliklarning oldini olishda ijtimoiy reabilitatsiya va moslashtirishning ahamiyati va mavjud tizimning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, amaldagi tizimdagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

I. Ijtimoiy Reabilitatsiya va Ijtimoiy Moslashtirishning Ahmiyati Ijtimoiy reabilitatsiya-bu jinoyat sodir etgan shaxslarni jamiyatga qaytarish, ularni ijtimoiy hayotga moslashtirish, ta'lim va mehnat bilan ta'minlash, shuningdek, ularning ruhiy va psixologik holatini yaxshilashga qaratilgan kompleks jarayondir. Bu jarayonning tarixi bir necha asrlar davomida rivojlanib, murakkablashgan. Ijtimoiy reabilitatsiya tizimi o'zining shakllanishi va rivojlanishida jamiyatdagi o'zgarishlar, jinoyat darajasi va jinoyatchilikka qarshi kurash metodologiyalarining o'zgarishi bilan chambarchas bog'liqdir. Quyida ijtimoiy reabilitatsiya tarixi va uning rivojlanish bosqichlari haqida batafsil ma'lumot keltirilgan.

1. Dastlabki bosqichlar (Antik davr – O'rta asrlar) Ijtimoiy reabilitatsiyaning ilk shakllari insoniyat tarixining qadimgi davrlariga borib taqaladi. Antik davrlarda, xususan, Yunaniston va Rimda jinoyat sodir etgan shaxslar uchun ba'zi ijtimoiy yordam va qayta moslashish mexanizmlari mavjud bo'lgan. Masalan, Rimda jinoyatchilar uchun ayrim "reabilitatsiya" shakllari bo'lib, ular ijtimoiy hayotga qaytishdan oldin ma'lum bir "tozalash" jarayonidan o'tkazilgan.

O'rta asrlarda jinoyatni sodir etgan shaxslar uchun jamiyatda reabilitatsiya tizimi emas, balki jazo va qatl qilish tizimi afzal ko'rilgan. Bu davrda jinoyat sodir etgan odamlarni ijtimoiy hayotdan to'liq chetlatish yoki jismoniy jazolash kabi usullar qo'llanilgan. Reabilitatsiya o'rniga, asosan, jazolar, jismoniy va ruhiy mukofotlar bilan javob berish amaliyoti keng tarqalgan.

2. Yangi davrda (XVII-XIX asrlar) Jinoyatga qarshi kurash va ijtimoiy reabilitatsiyaning yangi shakllari XVIII va XIX asrlarda, Yevropa va Amerika davlatlarida joriy etila boshlandi. Bu davrda ijtimoiy reabilitatsiya tizimining shakllanishida Xristian ta'limoti va gumanitar tamoyillar muhim rol o'ynagan. XIX asrda Yevropada va Amerikada jamoat qo'llab-quvvatlash tizimlarining rivojlanishi, yangi ijtimoiy xizmatlar va ta'lim dasturlari jinoyat sodir etgan shaxslarning qayta jamiyatga moslashishini ta'minlashga yordam bera boshladi. Shu bilan birga, Xristian diniy tashkilotlari jinoyat sodir etgan shaxslarni qayta tarbiyalashda muhim rol o'ynagan.

3. Sanoat inqilobi va ijtimoiy ishlar (XIX asr oxiri, XX asr boshlarida) Sanoat inqilobi va shaharlashuv jarayonlari jinoyatchilik darajasining ortishiga olib keldi. Bu davrda ijtimoiy reabilitatsiya va jinoyatchilikni oldini olishga qaratilgan yangi tizimlar va yondashuvlar ishlab chiqildi. Reabilitatsiya markazlari va qamoqxonalarda qayta tarbiya kurslari tashkil etila boshlandi. Reabilitatsiya va jamiyatga qaytarish jarayonida yangi pedagogik va psixologik usullar qo'llanila boshlandi. XX asrning boshlarida ijtimoiy reabilitatsiya haqida ilmiy tadqiqotlar va psixologik yondashuvlar ko'paydi. Asosan, jinoyatchilarni faqat jazolash emas, balki ularni sog'lomlashtirish va jamiyatga qaytarish, ularning jamiyatda o'z o'rnini

topishlari kerakligi haqida ilmiy g'oyalar shakllandi. Bu davrda tuzatish (penitensiar) tizimi va psixologik rehabilitatsiya faol rivojlana boshladi. Eng ilk rehabilitatsiya tizimlaridan biri Pensilvaniya tizimi (Pensilvaniya shtati, AQSH) edi. Bu tizimda jinoyatchilarni alohida kameralarda saqlash va ularni o'qitish, ta'lim va mehnat bilan shug'ullanishga majbur qilish orqali qayta tarbiyalashga intilgan. Bu tizimda psixologik va moral jihatdan shaxsni o'zgartirishga qaratilgan yondashuvlar joriy etildi.

4. XX asrning o'rtalari-hozirgi zamon (1940-2020) XX asrning o'rtalaridan boshlab, ijtimoiy rehabilitatsiya tizimi butun dunyoda keng rivojlana boshladi. 1940-yillardan keyin ko'plab davlatlar jinoyatchilarni jamiyatga qaytarishning samarali usullari va rehabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqdilar. Bu davrda ijtimoiy rehabilitatsiya tushunchasi nafaqat jinoyatchilarga, balki ijtimoiy jihatdan zaif guruhlar-nogironlar, narkomanlar, alkogollar va boshqalar uchun ham tatbiq qilina boshlandi.

Amerikada 1960-yillarda jinoyatchilarni qayta ijtimoiylashtirishda ijtimoiy xizmatlar va psixologik yordamni ko'rsatishning ahamiyati tobora ortdi. Rehabilitatsiya markazlarining asosiy vazifasi, jinoyatchilarni o'z xatti-harakatlarini o'zgartirish, yangi kasblar va hunarlar o'rgatish, shuningdek, jamiyatga moslashishda yordam berish edi. Bu jarayonda tuzatish tizimi va psixologik terapiya muhim rol o'ynadi. 1990-yillardan keyin Yevropa va Osiyo davlatlarida ham rehabilitatsiya tizimi kuchayib, jinoyatchilarga nisbatan qattiq jazo tizimidan ko'ra, qayta integratsiya va ijtimoiy moslashtirishga katta e'tibor qaratildi. Rehabilitatsiya va jinoyatchilarni qayta ijtimoiylashtirishga oid muhim tamoyillar Yevropada, xususan, Finlandiya va Shvetsiya kabi davlatlarda o'zgacha muvaffaqiyatlarga erishdi.

5. Zamonaviy yondashuvlar (2000-yillardan hozirgi kungacha) Bugungi kunda ijtimoiy rehabilitatsiya va qayta moslashtirish tizimi yanada murakkab va zamonaviy yondashuvlarga asoslanadi. Psixologik yordam, sog'liqni saqlash, ta'lim va mehnat bilan bandlikni ta'minlash orqali jinoyatchilarni jamiyatga qaytarishning samaradorligi ortmoqda. Ijtimoiy rehabilitatsiya faqat qamoqxonalarda amalga oshirilmaydi, balki muayyan markazlar, psixologik xizmatlar va maxsus ta'lim dasturlari orqali amalga oshiriladi. Rehabilitatsiya jarayonida yangi texnologiyalar, onlayn psixologik yordam va rehabilitatsiya kurslari, shuningdek, jinoyatchilarni jamiyatga qaytarish bo'yicha innovatsion dasturlar faol qo'llanilmoqda.

Ijtimoiy moslashtirish esa, shaxsning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy hayotda o'z o'rnini topishi uchun kerakli sharoitlarni yaratish jarayonidir. Bu jarayonning maqsadi-jamiyatda hech qanday ijtimoiy, psixologik yoki iqtisodiy to'siqlar bo'lmagan holda shaxsning o'zini to'liq anglashiga, jamiyatga moslashishiga va huquqlarini amalga oshirishiga yordam berishdir. Huquqbuzarliklarning oldini olishda bu ikki jarayonning o'zaro bog'liqligi juda muhimdir. Jinoyatga qarshi

kurashishda faqat jazo choralari emas, balki jinoyatchilarning qayta tarbiya qilinishi, ularning jamiyatga to'liq qaytishi va o'zgarishi muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirishning samarali amalga oshirilishi jamiyatda huquqbuzarliklarning kamayishiga va ularning takrorlanish xavfini pasaytirishga olib keladi

Ijtimoiy rehabilitatsiya va jinoyatni oldini olish tizimiga oid ba'zi asosiy yo'nalishlar haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan:

1.Reabilitatsiya dasturlari va ularning kengayishi: O'zbekistonda 2017-yildan boshlab, jinoyat sodir etgan shaxslar uchun ijtimoiy rehabilitatsiya va qayta moslashtirish dasturlari kengaytirildi. Ayniqsa, qamoqxonalarda jinoyatchilarga yordam ko'rsatish, ularni psixologik va mehnat bilan ta'minlash, jamiyatga qaytish uchun tayyorlash bo'yicha ijtimoiy markazlar ochilmoqda.

2.Jinoyatchilik darajasi va qayta jinoyat sodir etish: O'zbekiston statistikalariga ko'ra, jinoyat sodir etgan shaxslarning qayta jinoyat qilish darajasi o'rtacha pasayib borayotganini ko'rsatmoqda. Rehabilitatsiya va psixologik xizmatlar orqali qayta jinoyat qilish holatlarining kamayishi kuzatilmoqda.

3.Reabilitatsiya uchun ajratilgan mablag'lar: Davlat tomonidan rehabilitatsiya va qayta moslashtirishga ajratilayotgan mablag'lar yildan-yilga oshib bormoqda. Maxsus davlat dasturlari doirasida ijtimoiy xizmatlar, ta'lim va mehnatga joylashtirishga qaratilgan mablag'lar yil sayin ko'paymoqda.

4.Reabilitatsiya markazlari va ularning faoliyati: 2023-yilda O'zbekistonda yangi ijtimoiy rehabilitatsiya markazlari ochildi. Bu markazlarda jinoyat sodir etgan shaxslarni qayta jamiyatga moslashtirish, ular uchun ta'lim dasturlari, kasb-hunar kurslari va psixologik yordam ko'rsatish yo'lga qo'yilgan.

II. Mavjud Muammolar:Bugungi kunda huquqbuzarliklarning oldini olish va ijtimoiy rehabilitatsiya tizimi bir qancha muammolarga duch kelmoqda. Quyida eng asosiy muammolarni keltirish mumkin:

a.Qonuniy va tashkilot tizimidagi noaniqliklar: Ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirish tizimi bilan bog'liq qonun va me'yoriy hujjatlar orasida o'zaro kelishmovchiliklar mavjud. Bu esa tizimning samarali ishlashiga to'sqinlik qiladi. Ayrim holatlarda, rehabilitatsiya jarayonida foydalaniladigan usullar va yondashuvlar o'rtasida farqlar mavjud bo'lib, ular kompleks yondashuvni ta'minlashda qiyinchiliklar yaratadi.

b.Ijtimoiy xizmatlarning yetarli emasligi: Jinoyat sodir etgan shaxslarning rehabilitatsiyasi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy xizmatlar (psixologik yordam, mehnatga joylashish, ta'lim olish va boshqalar) ko'pincha yetarli darajada taqdim etilmaydi. Bu esa ularning jamiyatga qaytishini murakkablashtiradi.

c.O'zgarishlarga qarshi psixologik qarshilik: Jinoyat sodir etgan shaxslar

ko'pincha psixologik to'siqlarga duch keladilar. Ularning o'zgarishlarga bo'lgan qarshiligi, ko'pincha ijtimoiy moslashtirish va rehabilitatsiya jarayonlarini sekinlashtiradi.

d.Jamoatchilikning rehabilitatsiya jarayoniga nisbatan salbiy munosabati: Jamiyatda jinoyatchilarni rehabilitatsiya qilishga nisbatan ko'pincha salbiy qarashlar mavjud. Bu esa rehabilitatsiya choralari samaradorligini pasaytiradi, chunki ular jamiyat tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlanmaydi.

e.Oila va jamoaning rolining yetarlicha tan olinmasligi: Rehabilitatsiya va moslashtirish jarayonida oilaning va jamoaning ahamiyati etarlicha hisobga olinmaydi. Boshqa sohalar bilan taqqoslaganda, oila va jamoa tomonidan taqdim etiladigan qo'llab-quvvatlash samaradorligi past.

III. Takliflar: Jinoyat sodir etgan shaxslarni ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirishning samarali tizimiga aylantirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqilgan:

a.Qonuniy va tashkilot tizimini takomillashtirish: Ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirish bilan bog'liq barcha qonun va me'yoriy hujjatlarni birlashtirish va yanada aniqroq belgilash lozim. Shu bilan birga, rehabilitatsiya jarayonida ishlatiladigan metodologiyalar va yondashuvlarni yagona tizimga keltirish kerak.

b.Ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish va takomillashtirish: Rehabilitatsiya jarayonida zarur bo'lgan ijtimoiy xizmatlar (psixologik yordam, ta'lim, mehnat bilan bandlik) tizimini kengaytirish va sifatini oshirish zarur. Bunda davlat va nodavlat sektorlari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

c.Psixologik yordam va ta'limni kuchaytirish: Jinoyat sodir etgan shaxslarni psixologik jihatdan tayyorlash, ularni ijtimoiy va psixologik nuqtai nazardan o'zgartirish uchun maxsus kurslar va treninglarni tashkil etish lozim. Bu ular uchun yangi kasb va malakalarni egallash imkoniyatlarini yaratadi.

d.Jamoatchilikni rehabilitatsiya jarayoniga jalb qilish: Rehabilitatsiya tizimining samaradorligini oshirish uchun jamiyatning barcha qatlamlarini bu jarayonga jalb qilish kerak. Jinoyatga qarshi kurashda jamoatchilik, oilalar va ijtimoiy tashkilotlar o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish zarur.

e.Oilalar va jamoatni qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish: Oilalar va jamoatni rehabilitatsiya jarayonida faollashtirish, ularga psixologik va ijtimoiy yordam ko'rsatish uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish kerak. Bu shaxsning qayta moslashish jarayonini tezlashtiradi va o'zgarishlarga bo'lgan qarshilikni kamaytiradi.

f.Monitoring va tahlil qilish tizimini yaratish: Ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirish jarayonlarining samaradorligini muntazam ravishda kuzatib borish va tahlil qilish tizimini yaratish zarur. Bu jarayonlarni optimallashtirish va yangilanishlarga tezda javob berishga imkon beradi.

Хулоса Huquqbuzarliklarning oldini olishda ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirish tizimining ahamiyati katta. Ushbu tizimning samaradorligini oshirish uchun qonuniy, psixologik, iqtisodiy va ijtimoiy yondashuvlarni kompleks ravishda takomillashtirish zarur. Jinoyat sodir etgan shaxslarni jamiyatga qaytarishda ijtimoiy yordam, ta'lim, psixologik rehabilitatsiya va jamoatchilikning o'zgarishlarga bo'lgan munosabati katta rol o'ynaydi. Ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirish tizimining samarali ishlashini ta'minlash, o'z navbatida, huquqbuzarliklarning kamayishiga, jamiyatda xavfsizlikning yaxshilanishiga va barcha fuqarolarni ijtimoiy hayotga qo'shishga yordam beradi